

Nóra Körei

Bijbelsmokkelaars

Interview met József Győri – voormalig directeur van het Gereformeerde Gymnasium in Debrecen

Bent u betrokken geweest bij bijbelsmokkel?

Het onderwerp lijkt een beetje romantisch, terwijl de werkelijkheid altijd genuanceerder en veelkleuriger is dan dat het strikt genomen ging om bijbelsmokkel. We zitten hier op de binnenplaats van het Gereformeerde College. Het jongensinternaat was op de bovenste verdieping met drie gangen. Ik woonde decennialang hier in het internaat met mijn familie in een dienstwoning. Het college was toen al een centrum voor buitenlandse hulporganisaties en mensen van de Nederlandse protestantse kerken kwamen vaak hier op bezoek. We hadden dus dit soort contacten. We spreken natuurlijk over de tijd vóór de omwenteling, over de communistische periode. In zekere zin was het college een beschermde plek om elkaar te ontmoeten en misschien werd het minder in de gaten gehouden door de overheid.

U en uw collega's transporteerden voornamelijk de buitenlandse pakketten naar de Hongaarse broeders en zusters die in Roemenië woonden. Hoe is deze hulp begonnen? Via wat voor relaties was dat mogelijk?

De situatie in Roemenië is tussen 1985 en 1990 geleidelijk verslechterd. Niet alleen was er een sterke ideologische druk vanuit het Ceausescu-regime, maar ook de economische situatie werd steeds slechter. Veel basislevensmiddelen gingen op de bon en bepaalde dingen werden überhaupt niet meer verkocht, zoals benzine. Grote gezinnen en predikantsgezinnen

hadden gebrek aan alledaagse producten. In die tijd verschenen geleidelijk buitenlandse hulporganisaties, die zelf niet met vrachtwagens of grotere auto's naar Transsylvanië konden rijden. Dat kon gewoon niet vanwege de Roemeense overheid. Ze boden echter aan om de pakketten bij ons af te zetten, we moesten ze alleen nog maar naar Roemenië overbrengen. Onder die hulporganisaties waren veel Nederlandse organisaties. Mijn vrouw en ik hadden relaties in Transsylvanië nog uit onze studententijd en we reisden er vaak naartoe. We ontmoetten er vooral theologen. Voor de mensen uit Roemenië was het ook mogelijk beperkt naar het buitenland te reizen. Ze bezochten relatief veel jonge predikanten, theologen en studenten in Hongarije. Dus zo zijn we in deze dienst terechtgekomen.

Hoe werden de pakketten overgebracht naar Roemenië?

We hebben vaak aan de gasten en studenten die bij ons kwamen een pakket meegegeven, en dan namen ze het mee naar Roemenië. Hier in het internaat waren er studiezalen, in elk zaal studeerde een hele jaargang leerlingen. Op dat moment was ik hoofd van het internaat. We stapelden vaak de pakketten uit Nederland langs de wanden van de studiezalen, in een mooie rij, maar ook in het trappenhuis, helemaal tot aan de zolder. Onze oud-leerlingen hebben daar nog herinneringen aan. Ze hadden er soms ook last van, omdat ze de geur van koffie, thee en chocolade roken, maar ze mochten daar niets van consumeren... De leerlingen waren zeer behulpzaam bij deze acties. Pakjes samenstellen, sjouwen, vervoeren enzovoort. Zo hebben we eigenlijk hier in het college een kleiner centrum ingericht. Hoe de pakjes over de grens te brengen bleef een probleem. In de loop van de tijd kwamen we erachter, dat een leerling met een rugzak aan de grens minder gecontroleerd werd dan iemand met een auto. Er waren enkele leerlingen die graag dat risico namen en met de trein naar Roemenië reisden, om enkele pakketten naar bepaalde adressen te brengen. Ze waren oudere leerlingen, jongens van 17–18 jaar oud. Dit werd een relatief regelmatige actie. De *Corona Express* vertrok 's nachts. Debrecen, Oradea, Cluj-Napoca, Sepsiszentgyörgy, Brasov waren de stations. Af en toe reisden meer leerlingen samen. Met hun rugzakken zagen ze eruit als eenvoudige reizende studenten. Perjéssy-Horváth Barnabás herinnert in zijn boek *College-blues* aan deze avonturen.

Was de smokkel niet gevaarlijk voor de leerlingen?

Hoe vreemd het ook klinkt, het lijkt wel gevaarlijk, maar het was toen eigenlijk veel veiliger dan tegenwoordig. Vandaag zou ik een student niet graag naar Brasov zenden met een pakket. Nu kan het heel gevaarlijk zijn als iemand met de trein reist of lift. Maar hoe controversieel het ook is, de communistische dictatuur betekende ook een soort bescherming. De openbare veiligheid was in die tijd zeer goed. Ik heb ooit mijn auto vol Bijbels per ongeluk opengelaten in Roemenië. Toen ik de volgende dag terugging, vond ik hem onbeschadigd, niemand had eraan gezeten.

Soms gebruikte u auto's om literatuur te smokkelen. Hoe ging dat bij de grensovergang?

De overdracht van christelijke literatuur en het smokkelen van Bijbels was uiterst gevaarlijk. De Roemeense autoriteiten probeerden alle boeken die niet in hun ideologie pasten uit alle macht te weren. Men werd bij de grens gefouilleerd, voertuigen werden doorzocht, alles moest uitgepakt worden, de bagage werd grondig gecontroleerd. Als de grenswachters in hun ogen gevaarlijke literatuur vonden, namen ze het meteen in beslag. In 1988 verscheen in Hongarije een boek in drie delen over de geschiedenis van Transsylvanië. Het werd uitgegeven door László Makai. Als de grenswachters bijvoorbeeld dit boek vonden werd het meteen geconfisqueerd.

Had u moeilijkheden bij de grensovergang?

Je werd soms apart genomen en zeer grondig gecontroleerd door de Hongaarse en apart door de Roemeense douane. Soms deden ze het samen als teken van vriendschap tussen de twee 'socialistische landen'. We waren eens met de auto aan de grensovergang. De dag ervoor, thuis na het inpakken stopte ik nog een stapel Bijbels in een grote zak. We zouden wel zien wat er gebeurt, dacht ik. De anderen zeiden dat ik gek was, maar toch pakte ik de Bijbels in. Als je door de grenswachters gepakt werd, werd je naar huis gestuurd en alle boeken werden in beslag genomen. Eenmaal bij de grenspost aangekomen werden wij door de twee douanes tegelijk gecontroleerd. Als eerste kwam een Hongaarse grenswachter en doorzocht onze spullen. Hij zag wel de Bijbels maar hij toonde er geen belangstelling voor. Hij waarschuwde me echter dat de Roemeense douanier mij wel zou aanhouden. Dus nam ik de zak met de Bijbels en stopte hem in een grote

vuilnisbak. De Roemeense douanier heeft dus niets gevonden. Ik zag echter dat een Roemeense rekrut, die boven in een wachttoren stond, mijn manoeuvre had opgemerkt. Ik had altijd een pakje sigaretten voor dit soort gevallen bij me. Ik liep naar hem toe, hij nam het pakje en knipoogde vervolgens naar me. Ik ging terug naar de vuilnisbak, haalde de zak eruit en legde die weer in de auto. Zo kwamen de Bijbels toch over de grens.

Het liep dus goed af, maar had u altijd geluk bij de grenscontrole?

Ja, soms. Ooit hebben we iets wonderbaarlijke meegemaakt, ik wilde het zelf niet geloven. Wij stonden op het punt te vertrekken om weer naar Roemenië te gaan met een lading Bijbels. Mijn collega in het college, een muziekleraar gaf ons op het laatste moment nog een notenschrift, wij moesten het meenemen naar Roemenië. Het waren gewoon muzieknoten. Ik legde het boven op de zakken vol met spullen. We hadden nog preken van Lóránt Hegedús mee en spullen uit Nederland. Onze auto zat natuurlijk vol met Bijbels. Het was Witte Donderdag en we wilden bij Satu Mare de grens overgaan. Vooreerst werd niets bij de grenscontrole gevonden, maar daarna zagen ze toch de bladmuziek. De titel was *Oude Hongaarse liederen over God*. De Roemeense inspecteur riep er een douanier bij die Hongaars kon lezen om erachter te komen wat er op het notenschrift stond. Hij begreep dat het iets met God te maken had, dus ze hebben onze auto opnieuw doorzocht. Dit was een zeer grondige inspectie en ze hebben dus de spullen uit Nederland (plaatjes op flanel gedrukt) en de cassette met de preken gevonden. Lóránt Hegedús was een geweldige spreker met een enorme stem. Ze zetten de cassette in de speler en ze zetten het op de luidspreker. Er werd gezongen en gepreekt. Ze wilden natuurlijk horen of er iets gevaarlijks aan was. We hebben ze gerustgesteld dat het slechts gewoon om een kerkdienst ging en er was dus niets gevaarlijks aan. Ondertussen werd ik door de douane naar het kantoor geroepen. Hij vroeg me over de flanellen plaatjes. De kruising van Jezus en de wederopstanding stonden erop. Ik vroeg hem of hij wist wat er op de beelden stond. De Roemenen, die een Grieks-Orthodox volk zijn, zouden dergelijke religieuze beelden niet hebben durven vernietigen. We bleven praten over het verhaal van de dood van Jezus en de wederopstanding. Toen gaven ze opeens de plaatjes, de cassette en het notenschrift terug en lieten ons gaan. We brachten wel de halve nacht aan de grens door vanwege de controle, maar ze lieten ons toch gaan. Vaak konden we er geen verklaring voor vinden hoe dat allemaal mogelijk was. Soortgelijke smokkelpogingen hadden in andere gevallen veel ernstigere

gevolgen. We ervoeren Gods bescherming en dat hij ons over de grens had geholpen. We baden voor de douaniers die ons zouden doorlaten. Dániel Szabó en István Viktor staken vaak voor ons de grens over. Ze speelden een grote rol in dergelijke smokkelacties. Ze leerden ons dat je de douaniers met liefde moest behandelen, ze deden immers hun plicht. Meestal hadden we kleine cadeaus voor de douaniers: chocolade of koffie en dat hielp.

Als je over de grens was, had je je doel nog niet bereikt. Welke hindernissen hebben de smokkelaars in Roemenië ervaren?

Het grootste probleem was dat onze Roemeense broeders en zusters officieel geen buitenlandse gasten mochten ontvangen. Als iemand overbriefde dat er in het huis buitenlanders waren, was dat een ernstig misdrijf. In bijna elk dorp was er een verklikker die het meteen meldde als hij een buitenlandse auto zag. Het betekende dus een zeer grote risico als iemand een gast uit het buitenland ontving.

En hoe deed je dat dan als je geen aandacht wilden trekken met een auto met een Hongaars kenteken?

Je moest niet altijd met de auto gaan. Vanuit Debrecen was het ook mogelijk om met de bus of trein naar Oradea te reizen. We probeerden vooral basisvoedsel, zoals meel, suiker, chocolade, thee en blikjes mee te nemen. We deelden deze uit in Roemenië aan de mensen in nood. Meestal kwam het terecht bij grote families, predikanten, gemeenteleden. Op die manier kon je vermijden dat je met een auto met een Hongaars kenteken de aandacht trok.

Het kwam vast ook voor dat het onvermijdelijk was om met de auto te gaan. Hoe ging het dan?

Met mijn vrienden reisden we altijd tijdens de paasvakantie, op Goede Vrijdag of op Witte Donderdag in een Wartburg naar Roemenië. Bij zulke gelegenheden gingen we naar 5, 6 of 7 plaatsen, naar onze predikanten-kennissen. Ik herinner me dat er toen veel mensen naar een kerkdienst kwamen op Goede Vrijdag, ook al was het daar een werkdag.

Hoe kon u christelijke literatuur over de grens smokkelen?

Er bestaan verschillende manieren om literatuur te smokkelen. We probeerden vooral Bijbels over de grens te krijgen. Er waren Bijbels zonder een hard kaft, een soort paperback uitgaven. Dat waren meer flexibele edities. We hebben van de Nederlanders veel grote blikken melkpoeder gekregen. Enorme dozen van 5 kilogram. Het blikken deksel was goed afsluitbaar en er zat ook nog een papierdeksel eronder. We openden de dozen, sneden het papierdeksel rondom los en haalden het grootste deel van het melkpoeder eruit. We vervingen vervolgens het melkpoeder door vijf à zes Bijbels of andere christelijke boeken. We wikkelden de boeken in plasticfolie. Dan stopten we zo veel melkpoeder terug als we konden en we drukten het deksel van de doos erop. Dat was de meest voorkomende methode. Soms gebruikten we een pakje meel of suiker van één kilogram als dekmantel. We openden de verpakking, haalden wat bloem of suiker eruit en deden de buigzame Bijbels erin. Daarna plakten we de verpakking weer af. Dus als we tien kilo meel over de grens vervoerden, waarvan er bijvoorbeeld in vijf een Bijbel was, merkte niemand dat. Deze operaties hebben we voorname-lijk 's avonds hier in het internaat uitgevoerd. Er waren altijd enkele leerlingen die kwamen helpen. We probeerden ervoor te zorgen dat de leerlingen die de pakketten vervoerden niet precies wisten wat erin zat. Ze dachten dat ze slechts melkpoeder, bloem of suiker in hun rugzak hadden en dus geen stress hadden bij de grensovergang omdat ze niet wisten dat zij bijbels aan het smokkelen waren. Enkele leerlingen waren echter ingewijd. In sommige gevallen werden onze smokkelaars gepakt, en werden de Bijbels in beslag genomen. De Roemeense autoriteiten hebben in die tijd de Bijbels tot wc-papier verwerkt. Ik heb zulke wc-papierrollen gezien die uit in beslag genomen Bijbels waren gemaakt. Veel Bijbels werden echter met succes over de grens gesmokkeld. Onze broeders en zusters over de grenzen wisten niet wat in de zending zat. Ze waren blij met suiker en bloem, maar ze waren nog blijer toen ze de Bijbels in de pakjes vonden.

Wat voor soort Bijbels werden Roemenië binnengesmokkeld?

In Hongarije was het mogelijk om in beperkte oplage Bijbels te kopen tijdens het communisme. Er werd zelfs een nieuwe Bijbelvertaling gemaakt, maar daar was copyright op. Om de nieuwe vertaling te herdrukken had je toestemming nodig. De oude Bijbelvertaling van Károli was echter niet beschermd. Daarom werd deze oude vertaling in grote hoeveelheden

in Nederland herdrukt. Helaas is dit een moeilijk verstaanbare vertaling uit de 16de eeuw. Vooral jongeren hadden er moeite mee. Voor mensen in Transsylvanië die Hongaarstalig waren, maar naar Roemeense scholen gingen, was dit nog moeilijker te begrijpen. We hadden echter geen keuze, omdat de nieuwe vertaling niet in het buitenland herdrukt kon worden.

Waar kwamen de christelijke boeken vandaan?

In Hongarije was er de Evangelische Uitgeverij. Die is nog steeds actief. Dat is de uitgeverij van de Christelijke Broedergemeente in de Óstraat in Boedapest. Ze lieten in Zwitserland veel boeken drukten van goede kwaliteit. Ook qua taal waren deze boeken goed verzorgd. Het waren goed georganiseerde acties. Onze Zwitserse broeders en zusters verstuurden dozen vol boeken via de post. De zendingen werden aan de grens gewoon doorgelaten. Zeer goede, grondig proefgelezen boeken kwamen op die manier Hongarije binnen. In de jaren tachtig was de vraag, hoeveel boeken uit het buitenland Hongarije werden binnengelaten. Uit andere bronnen hebben we ook christelijke literatuur ontvangen. Die was echter niet altijd van goede kwaliteit. Met de Nederlanders hadden we ook een conflict wegens de kwaliteit. Zij dachten dat het enige wat telde was dat het evangelie de mensen moest bereiken. Er waren echter boeken die in een onbegrijpelijk Hongaars werden geschreven. Dat vonden we niet goed, en we wilden deze boeken niet naar Roemenië doorsturen. De situatie in Roemenië omtrent de Hongaarse taal was al erg complex. Het was de taal van een onderdrukte minderheid. Als we literatuur in slecht Hongaars naar Roemenië zonden was het geen goede boodschap voor de Hongaren daar. In de jaren 1990 werd de Uitgeverij Kionónia in Cluj-Napoca opgericht. Dit is een serieuze christelijke uitgeverij die goede kwaliteit boeken op de markt bracht. Na de val van de muur was het dus niet meer noodzakelijk christelijk literatuur in het buitenland te laten drukken.

Kunt u me iets over de geheime conferenties vertellen?

Drie steden waren betrokken bij deze acties in Hongarije: Boedapest, Debrecen en Miskolc. Soms hebben we illegale conferenties georganiseerd. Die vonden plaats in het internaat van het college in Debrecen of in woningen van particulieren. Hier kwamen de leiders van de kleinere christelijk groepen. We lazen de Bijbel en wisselden informatie uit. We berichtten over onze ervaringen en onze methoden. We vroegen ons af hoe we elkaar op

het heel praktische vlak konden helpen. We hadden bij voorbeeld het idee dat we in plaats van ingeblikt voedsel de mensen op een andere manier konden helpen. Het geld dat we van de Nederlandse broeders en zusters kregen, konden wij bij voorbeeld gebruiken om een varken te kopen in een dorp in Transsylvanië en dan zouden we het ter plekke slachten, verwerken en uitdelen onder onze broeders en zusters in nood. Dat is ook voordeliger voor de mensen daar. Een ander probleem was het gebrek aan bruikbare landkaarten. We moesten oude Hongaarse landkaarten met recente Roemeense reisgidsen vergelijken, om überhaupt de namen van bepaalde locaties en namen van de dorpen te kunnen identificeren. We hebben enkele leerlingen deze taak gegeven, die goed waren in aardrijkskunde. Op de conferenties deelden we deze kaarten met de broeders en zusters en zodoende konden ze de plaatsen in Roemenië überhaupt vinden. We hebben ook afgesproken wie met welke dorpen en steden in Transsylvanië contact houdt. Wij hebben het werkgebied dus onder elkaar verdeeld. Na de omwenteling was er geen behoefte meer aan illegale conferenties.

Wat vond de officiële kerkleiding van deze activiteiten?

De kerk wilde er officieel niets van weten. Die kon immers, gecontroleerd door het communistische regime, in het openbaar deze activiteiten niet ondersteunen. De gereformeerde bisschop van toen (Elemér Kocsis, 1926–2009) en de kerkleiders zagen het gewoon door de vingers, maar ze vonden het eigenlijk niet erg.

Hoe trad de overheid tegen dergelijke acties op?

Het communistische machtsapparaat was minder georganiseerd dan je zou verwachten. Je zou kunnen denken dat ze iedereen goed hebben geobserveerd, maar later kwamen wij erachter dat er onvoldoende communicatie was tussen de politiecorpsen en grenswachters van verschillende provincies. Dat betekende dus, dat als je aan de ene grensovergang werd gepakt wegens verdachte literatuur in je auto, je even later bij een andere grensovergang het kon proberen over de grens te komen. Ze communiceerden onvoldoende met elkaar en gaven dus niet het kenteken van ‘verdachte’ auto’s door, die vroeger elders gepakt waren. Aan de andere kant was het beangstigend dat ze heel veel informatie over verdachte personen hebben verzameld. Ze hadden dikke dossiers volgeschreven over de Nederlandse broeders en zusters en over Hongaarse smokkelaars.

Hebben de Nederlanders verteld door welke organisatie zij werden gestuurd?

Nou dat hebben zij niet aan de grote klok gehangen. Wij waren al blij dat de Nederlanders kwamen helpen en wij wisten weinig van hun achtergrond. In Nederland was er niet veel contact tussen mensen uit verschillende organisaties en kerken. We hoorden over *Open Doors*, maar we waren niet echt in contact met deze organisatie. Wij hadden echter wel contacten met *Stichting Hulp Oost-Europa*. Later, in 1995, werd door deze organisatie het kindertehuis in Nagydobrony in Oekraïne opgericht. Dominee Lucius W. de Graaff stond bekend als iemand die de situatie in Oost-Europa goed kende.

Hoe hebben de leerlingen van het college deze activiteiten beleefd?

De leerlingen die hieraan hebben deelgenomen, vertellen nog steeds met trots hierover. Voor velen van hen was het een ervaring voor hun leven. Ik ging onlangs met pensioen en kreeg een gedenkboek van de leerlingen. Meerdere leerlingen schreven erover hoeveel deze acties voor hen betekenden. Bij meerdere leerlingen heeft het een effect gehad op hun beroepskeuze. Ze zagen mensen die in nood waren en dat bepaalde hun kijk op de wereld.

In hoeverre waren deze acties succesvol?

Dergelijke hulpacties hebben altijd een keerzijde. Soms probeerden we mensen te helpen die het minder nodig hadden, terwijl mensen in nood niet altijd hulp kregen. Dat veroorzaakte ook veel spanning. In sommige gevallen kwamen we erachter dat de geleverde producten op de markt werden verkocht. Van het geld kochten de mensen sigaretten. Ik vind het echter belangrijk dat door deze acties een heel belangrijk dienstgebied ontstond, wat nog altijd actief is. De bijbelmokkel was een gewaagde illegale actie, maar het was slechts het begin.

Was dat een eenzijdige actie met een eenrichtingsverkeer of zijn er ook pakketten uit Roemenië naar Hongarije gekomen?

Vanuit Roemenië werden er ook belangrijke spullen naar Hongarije overgebracht. Zo kwam het manuscript van Sándor Szilágyi's getuigenis *Mijn gelukkige gevangenschap* via deze relaties bij ons terecht. Vervolgens werd het materiaal naar Nederland doorgestuurd om het daar te laten drukken.

De leerlingen werden aan de grens minder gecontroleerd, ze konden dus bijvoorbeeld manuscripten makkelijker over de grens smokkelen. Het waren zeer belangrijke documenten.

Waren er mensen die uit Roemenië naar Hongarije vluchtten?

In de laatste twee jaar (1987–1988) van het regime kwamen er heel veel vluchtelingen uit Roemenië naar Hongarije. Hier in Debrecen was er ook een opvangcentrum voor vluchtelingen in de Hervormde Kleine Kerk. Daar hebben mensen het niet echt over. En in de zomer zat een van de studentenkamers van het college propvol met gebruikte kleren voor de vluchtelingen uit Transsylvanië. Csaba Papp was toen dominee van de gemeente en hij heeft deze inzamelingsactie georganiseerd. Het was half illegaal, maar er was toch informatie over en de mensen wisten waar ze hulp konden krijgen.

Heeft bijbelmokkel een ethisch dilemma veroorzaakt?

Het is een zeer grote ethische kwestie. Ik moet zeggen, ik denk dat wij wel de goedkeuring hadden van God. Er waren twee dingen die een tweestrijd veroorzaakten in de mensen. Aan de ene kant moest je de wet en de overheid gehoorzamen. Aan de andere kant moest je God gehoorzamen. Maar als gereformeerde calvinist kon ik deze spanning wel snel oplossen. Volgens Calvijns leer over tyrannenmoord zijn er sommige wereldlijke wetten in strijd met de goddelijke wetten. In dat geval is het wel duidelijk dat Gods geboden boven de wereldlijke wetten staan. De wetten letterlijk volgen is niet altijd juist. Verschillende mensen waarschuwden mij, zelfs uit de kerk kwamen vermanende stemmen: weet je dat jullie over de schreef zijn gegaan? Jullie moeten dit allemaal stoppen. Wij waren echter van mening dat dit gewoon de makkelijkere weg zou zijn. Als je zo denkt dan is het een smoes om gewoon niets te doen. Wij vonden dat de overheid in verband met de kerken buiten zijn boekje is gegaan. Om deze reden betekende bijbelmokkel geen ethische kwestie voor ons. Het was echter moeilijk om alles zonder haat en provocatie te doen. Wij moesten ons werk met liefde doen. Natuurlijk hebben we geprobeerd de wet zoveel mogelijk te volgen. Wij probeerden bijvoorbeeld niemand van onze gastheren verdacht te maken. De bezoeken konden ernstige gevolgen hebben voor die mensen. Dus als iemand ons vroeg bij hem geen bezoek te brengen, dan deden wij

het natuurlijk niet. We moesten erg voorzichtig blijven om niemand in problemen te brengen.

Hoe was de situatie na de val van de muur?

Toen de muur viel en de grenzen opengingen, was het een enorm voordeel dat we al contacten en kennissen hadden in Roemenië. Kerst 1989, toen het communistische Ceausescu-regime met geweld omvergeworpen werd, was buitengewoon verrassend voor ons. Elk minuut kwamen enorme vrachtwagens met hulpgoederen vooral uit Nederland (bijv. van de organisatie *Dorcas*). De organisatie *Artsen zonder Grenzen* zat al in december bij ons om informatie te krijgen over onze contacten in Roemenië. Als de dictatuur ten val zou komen, zouden ze spoedig kunnen komen om te helpen. Daarom waren onze relaties over de grens zeer belangrijk. Wij vroegen enkele mensen die uit Transsylvanië naar Hongarije gevlucht waren en goed Roemeens spraken mee te werken. Ze konden met de vrachtwagens vol met de hulpgoederen naar Roemenië rijden. Op dat moment was het in Roemenië nog een grote chaos. Onze bisschop belde me op en zei dat veel buitenlandse organisaties hun hulp hebben aangeboden. We huurden een magazijn waar we de hulpgoederen gemakkelijker konden sorteren. De hulp kwam dus hierheen en we stuurden het door. De leerlingen hielpen ons hier ook. In die tijd lag de focus niet meer op literatuursmokkel. We hadden onze contacten met kerken, predikanten die we doelbewust konden steunen.

Zijn er nog dergelijke Nederlandse connecties?

Ja. We zijn nog steeds actief. Het gaat nu natuurlijk niet meer om kleine smokkelacties, maar om grootschalige subsidies. De kleine acties hadden natuurlijk hun nut en leidden tot het opbouwen van een soort vertrouwen en tot een netwerk van relaties. Nederlandse organisaties helpen ons nog steeds.

U zei dat er meer aan de hand was dan bijbelmokkel. Welke andere activiteiten zijn uit deze relaties gegroeid?

In 1990 bleek dat op het gebied van gezondheidszorg Roemenië buitengewoon achtergesteld was. Toen de Sovjet-Unie uit elkaar viel, bleek de situatie in de Sub-Karpaten in West-Oekraïne nog erger. Zieke mensen namen met ons contact op en vroegen ons om hulp. In het begin was het

gemakkelijk, Hongaarse ziekenhuizen en artsen stonden er open voor. Ze wilden allemaal helpen. Maar daarna was er meer nodig. De mensen die in Hongarije een behandeling kregen, hadden onderdak nodig. Eerst bood een vriend van ons zijn appartement aan, later gaf de bisschop ons subsidie om een appartement voor die mensen te huren. Maar het was al aan het begin duidelijk dat het op de lange termijn niet zou gaan op die manier. In 1991 richtten we daarom de stichting *Kőszikla* (Rots) op. Toen stapten wij dus uit de illegaliteit en werd ons werk officieel. We kregen een vervallen schoolgebouw in de Pacsirtastraat in Debrecen. Hier konden de patiënten en hun familieleden onder bescheiden omstandigheden overnachten. Dezelfde leerlingen die betrokken waren bij de smokkel en hulpverlening tijdens het communisme kwamen om daar te werken. In de eerste tijd behandelden ziekenhuizen deze buitenlandse patiënten bijna gratis. Daarna werd de Hongaarse gezondheidszorg hervormd en de situatie werd moeilijker. In 1998 verhuisde de stichting naar een nieuwe locatie in de Epreskert in Debrecen. Daar werd het werk voortgezet. Na verloop van tijd werd de regeling van stichtingen in Hongarije heel ingewikkeld. We hadden boekhouders, facturen, statistische rapporten en jaarrekeningen nodig. Ons werk werd door de stichting zo geleidelijk aan volledig legaal. Jos Colijn uit Nederland was lid van het eerste curatorium van de stichting. Hij studeerde toen in Debrecen en woonde in ons voormalige appartement. Toen hij terug naar Nederland ging, richtten ze het Nederlandse equivalent van onze stichting *Kőszikla*, *De Rots* op. De Hongaarse stichting bestaat nog steeds. Elk jaar ontvangen wij van verschillende mensen en gemeenten steun voor ons werk. Vroeger deden we het kantoorwerk van *Kőszikla* in het Gereformeerde College of thuis in ons appartement. Nu hebben we een kantoor in de stad en met Nederlandse steun hebben we ook een busje kunnen kopen. Duizenden mensen konden weer gezond worden dankzij de hulp van de stichting. Momenteel is de stichting vooral met patiënten uit de Sub-Karpaten bezig. De gezondheidszorg is in Roemenië iets verbeterd. Dit werk is uit de illegale smokkel voortgekomen. De relaties die wij over de grens hadden kregen een nieuwe vorm. Er zijn verschillende predikanten die betrokken zijn geweest bij smokkel en nu steunen zij regelmatig onze stichting *Kőszikla* met hun gemeente. Ze brengen vruchten, groenten, en bezoeken de patiënten. Gemeenten uit meerdere landen hebben op deze manier contact met elkaar. Sommigen staakten hun hulp, anderen bleven helpen. Mijn vrouw en ik hebben het gevoel dat wij van God deze taak hebben gekregen.